

Rafał Cieśla

Wybrane aspekty kryminalistycznych badań testamentów

W praktyce, zwłaszcza sądów cywilnych, często występują ich postanowienia o powołaniu biegłego, w których pytania w sposób jednoznaczny świadczą o braku elementarnej wiedzy w zakresie możliwości opiniowania w ramach technicznych ekspertyz dokumentów. Dlatego też przedmiotem rozważań zawartych w niniejszym artykule są kwestie dotyczące kryminalistycznych badań testamentów. Omówiono kilka wybranych zagadnień związanych z możliwościami, jakie daje nam nauka kryminalistyki w odniesieniu do ustalenia wieku testamentu, a ściślej rzecz ujmując, wieku naniesienia środka kryjącego na dokument, w którego postaci m.in. testament występuje.

Powszechnie wiadomo, że testament z racji rangi, jaką posiada, może stać się przedmiotem zainteresowania fałszerzy, którzy próbują ten dokument przerobić bądź podrobić przez antydatowanie.

Niestety do tej pory nie zdołano opracować metody „idealnej”, za pomocą której można byłoby ustalić dokładnie, kiedy powstał kwestionowany dokument. Choć pytania w tym względzie są stawiane praktycznie od czasu, kiedy stał się on nośnikiem przekazywania myśli ludzkich.

O ile spełnienie powyższego postulatu wydaje się być mało prawdopodobne, o tyle warto podkreślić, że wypracowane zostały i w praktyce kryminalistycznej stosowane są takie techniki, które umożliwiają zbliżenie się do coraz dokładniejszego ustalenia wieku naniesienia środka kryjącego na dokument.

Badania identyfikacyjne testamentów stanowią pewien odsetek ekspertyz dokumentów zleczanych przez organy procesowe. Jeszcze do niedawna dotyczyło to głównie badań pismoznawczych, w ramach których analizie poddawana jest treść intelektualna dokumentu (np. ustalenie autora). Jednakże w ostatnich latach, dzięki możliwościom, jakie dała nam nauka w tym względzie, coraz częściej dokonywane są analizy struktury materialnej testamentu, polegające na ustaleniu jego wieku¹.

Przyglądając się bliżej owej problematyce, należy podkreślić na wstępie, że we wszystkich metodach oznaczania wieku dokumentów, skupiając się na strukturze materialnej obiektu badawczego, w każdym przypadku dysponujemy dwoma zasadniczo różnymi źródłami informacji: podłożem (które należy rozumieć bardzo szeroko)² i sporządzonym na nim tekście wykonanym pismem ręcznym lub maszynowym. Natomiast samo odzwierciedlenie pisma następuje za pomocą różnych środków kryjących. Do nich zaliczamy najczęściej tusze piórowe, tusze i proszki drukarkowe, tusze stemplowe, pasty długopisowe, żele piórowe czy żele długopisowe. Powyższe obiekty badawcze, a ściślej zmiany fizyczne i chemiczne, jakie w nich zachodzą, stanowią przedmiot zainteresowania kryminalistyki³.

W ramach czynności kryminalistycznych badane są nie tylko testamenty holograficzne, ale również inne, których forma zewnętrzna jest prawem określona⁴. Dla analizy struktury materialnej istotne jest to, z jakich elementów taki dokument się składa, tzn. czy do wyrażenia oświadczenia woli użyto takiego czy innego środka kryjącego, jaki materiał stanowiło podłoże. Wzmiankowane elementy determinują podjęcie decyzji w doborze odpowiedniej metodyki postępowania w procesie identyfikacyjnym.

¹ Dotyczy to przypadków, w których kwestionowana jest możliwość powstania takiego dokumentu w określonym czasie.

² Ramy niniejszego opracowania nie pozwalają na omówienie pełnego zakresu technicznych badań testamentów i dlatego kwestie np. analizy podłoża zostały pominięte.

³ R. C i e ś l a, *Technical Examination of Documents within the Scope of Polish Evidence Law*, Wrocław 2006, s. 151 i nast.

⁴ Art. 949-958 k.c. (Dz.U. z 1964 r. Nr 16, poz. 93 z późn. zm.).

Ponadto, w zależności od potrzeb wyznaczonych ramami postanowienia, należy przyjąć, że analiza środków kryjących użytych do sporządzenia testamentu może wystąpić w kilku odmianach. Oto kilka z nich:

1) Konieczność porównania na testamencie dwóch lub większej ilości środków kryjących w celu ustalenia, czy ich skład oraz charakterystyki do siebie pasują.

2) Potrzeba określenia, kiedy testament został napisany w odniesieniu do daty, jaką został opatrzony.

3) Konieczność ustalenia, kiedy powstał dokument, na którym nie ma żadnych informacji o rzekomej dacie jego sporządzenia.

4) Ustalenie zależności czasowych dwóch lub więcej zapisów znajdujących się na tym samym dokumencie.

Na podstawie badań niektórych środków kryjących wykorzystywanych do sporządzania dokumentów (np. past długopisowych, atramentów piórowych) – datowanie odbywa się w dwojaki sposób. Pierwszy pozwala ustalić tzw. czynniki „dynamiczne” materiału kryjącego, które ulegają starzeniu w czasie. Natomiast drugi porównuje i określa tzw. „statyczne” czynniki w kwestionowanym tuszu, atramencie. W tym ostatnim chodzi o dodawanie przez producentów tzw. znaczników do składu środka kryjącego, tworząc w ten sposób jego indywidualną charakterystykę⁵. Ostatnia kwestia nie jest tak bardzo istotna z punktu widzenia poruszanej problematyki wieku testamentów i dlatego jej istnienie poniżej zostanie jedynie zasygnalizowane.

Zmiany, jakie powstają w liniach graficznych wykonanych różnymi środkami kryjącymi, rozumiane są w języku potocznym jako starzenie się tych środków. Zależą w głównej mierze nie tylko od czasu, lecz również od parametrów fizycznych, które działają na dokument podczas

⁵ V.N. Aginsky, *Current Methods for dating Ink on Documents*, August 2002, www.rileywelch.com/inkhtml, s. 5-6; A.A. Cantu, *A Sketh of Analytical Methods for Document Dating*, Part I, *The Static Approach: Determining Age Independent Analytical Profiles*, International Journal of Forensic Document Examiners 1995, vol. 1, nr 1, s. 40-51; tenże, *A Sketh of Analytical Methods for Document Dating*, Part II, *The Dynamic Approach: Determining Age Independent Analytical Profiles*, International Journal of Forensic Document Examiners 1996, vol. 2, nr 3, s. 192-208.

jego przechowywania. Owe parametry fizyczne to najczęściej wilgotność, temperatura, zróżnicowana intensywność padającego światła⁶.

Badając zależności czasowe między próbkami należy wyjaśnić, na czym polega starzenie się środka kryjącego. Termin „starzenie” oznacza nieodwracalne zmiany własności materiału z upływem czasu na skutek działania czynników zewnętrznych, takich jak zmiany temperatury, światła czy wilgoci. Rozpoczyna się ono z chwilą naniesienia środka kryjącego na podłoże i może zachodzić według różnych procesów. Na przykład niektóre barwne składniki tuszu długopisowego mogą ulegać stopniowemu rozpadowi wskutek działania tlenu z powietrza. W innym przypadku substancje barwne, które są światłoczułe, w momencie ekspozycji na światło dzienne zanikają. Z kolei utwardzanie żywicy stanowiącej spoiwo środka kryjącego rozpoczyna się z chwilą naniesienia np. pasty długopisowej na papier. Rozpuszczalniki z kolei, również będące składnikiem środka kryjącego, z upływem czasu parują, lecz stopień odparowania prawdopodobnie nigdy nie jest całkowity.

W wyniku rozpoczęcia procesu starzenia stosunek mas wyżej wymienionych składników zaczyna się zmieniać. Rozpuszczalnik ulega odparowaniu, a substancje barwne rozpoczynają stopniowy rozkład (zanikanie), żywica natomiast jest jedynym składnikiem, który pozostaje w tej samej ilości.

Oczywiste jest, że oprócz wsiąkania w podłoże i odparowania rozpuszczalnika lub rozpuszczalników w środku kryjącym bieżą określone procesy chemiczne. Typ tych procesów zależy od składu środka kryjącego. Inne procesy będą przebiegały w spoiwie, a inne w barwnikach. Podczas gdy w spoiwie wpierv będą przeważały procesy polimeryzacji, to w barwnikach, pod wpływem światła i tlenu z powietrza, będą biegly głównie procesy objawiające się płowieniem barwy⁷.

⁶ E. F a b i a ń s k a, *Ekspertyza dokumentów*, [w:] *Ekspertyza sądowa*, red. J. Wójcikiewicz, Kraków 2002, s. 180-181; por. J. A n d r a s k o, *Changes in Composition od Ballpoint Pen Inks on Aging in Darkness*, Journal of Forensic Sciences 2001, nr 47, s. 324-327; J. A n d r a s k o, *HPLC Analysis of Ballpoint Pen Inks Stored at Different Light Conditions*, Journal of Forensic Sciences 2001, nr 46, s. 21-30, tak też A. P o g o r z e l s k i, *Określanie wieku dokumentów*, ZNASW 1974, nr 4, s. 210.

⁷ G. R u s e k, *Badanie środków kryjących na dokumentach*, maszynopis referatu wygłoszonego na Polsko-Niemieckim Seminarium dla Policji, Wrocław, 27-28 marca 2003 r.

Badania nad oceną wieku środków kryjących wykorzystanych do sporządzenia testamentów w większości skupiają się na analizie barwników bądź pozostałości rozpuszczalników⁸. Opierają się głównie na założeniu, że im dłużej np. atrament pozostaje na powierzchni papieru, tym bardziej staje się suchy i tym wolniej się ekstrahuje. Dla przykładu, gdy dwa zapisy na tym samym dokumencie sporządzone zostały atramentem o tym samym składzie, ale w różnym czasie, atrament z późniejszego zapisu będzie się ekstrahował szybciej i pełniej. Takie podejście można stosować w określaniu wieku atramentów przez porównanie zdolności ekstrahowania się materiału zakwestionowanego ze standardowymi środkami kryjącymi o znanej dacie naniesienia.

Metody dotyczące badań wieku środka kryjącego podawane w literaturze (w tym także stosowane w ekspertyzach testamentów) to metody niemalże w każdym przypadku wymagające materiału porównawczego. W rzeczywistości uzyskiwany jest on w dwojaki sposób. Przede wszystkim obowiązek dostarczenia prawidłowego materiału porównawczego spoczywa na zleceniodawcy ekspertyzy, który powinien przedstawić wraz z materiałem kwestionowanym inne dokumenty o znanych i niekwestionowanych datach naniesienia środka kryjącego na dokument. Co więcej, środek musi być taki sam, jakim posłużono się do sporządzenia kwestionowanego zapisu. Po drugie, materiał porównawczy można uzyskać z tzw. biblioteki środków kryjących⁹.

Dokładność metod waha się w dość szerokich granicach, od kilku miesięcy do kilku lat. Im starszy dokument, tym precyzyjność oznaczenia daty jego powstania jest mniejsza. Na dodatek same metody cechują się pewnymi ograniczeniami, a mianowicie należy na przykład znać rodzaj użytego tuszu, mieć gotową krzywą wzorcową wysychania tego właśnie tuszu wyrażającą zależności wyżej wymienione od czasu, który upłynął od wykonania zapisu, a ponadto warunki przechowywania badanego dokumentu i porównawczych próbek zapisów wykonanych tuszem muszą być identyczne. Taka sama identyczność dotyczy papieru lub ogólnie podłoża, na którym umieszczono badany tusz.

⁸ Por. G. R u s e k, *Badanie wieku zapisów – próba metody*, [w:] *Nauka wobec prawdy sądowej. Księga Pamiątkowa ku czci prof. Z. Kegła*, Wrocław 2005, s. 439.

⁹ Szerzej na ten temat w dalszej części artykułu.

Dla potrzeb związanych z badaniem środków kryjących w laboratoriach kryminalistycznych kilku państw przed kilkudziesięciu laty rozpoczęto tworzenie „bibliotek” nowych i używanych środków kryjących¹⁰.

W Europie pierwszy taki zbiór został stworzony w Szwajcarii. Również w Stanach Zjednoczonych na początku XX wieku rozpoczęto tworzenie biblioteki środków kryjących. Obecnie zbiór Amerykańskiej Międzynarodowej Biblioteki Środków Kryjących, tworzony przez Tajną Służbę Stanów Zjednoczonych, wydaje się być największym na świecie. Instytucja ta współpracuje z kilkoma ośrodkami z Europy, które takie biblioteki posiadają¹¹.

Metoda datowania przez porównanie ze standardem, jak można się domyślić, wymaga ścisłej i stałej współpracy przemysłu produkującego przedmiotowe materiały po to, aby można było pozyskiwać próbki i odpowiednie o nich dane, np. o pierwszej dacie wprowadzenia na rynek środków kryjących o różnym składzie¹².

Na marginesie warto dodać, że wszelka współpraca laboratoriów z producentami środków kryjących może opierać się wyłącznie na zasadzie porozumienia. Każdego roku producenci proszeni są o dostarczenie wszystkich nowych formuł środków kryjących razem z odpowiednią informacją, aby te standardy mogły być odpowiednio przetestowane i następnie dodane do bazy danych – biblioteki. Dodatkowo np. długopisy kupowane przez laboratorium na wolnym rynku są następnie porównywane ze standardami zgromadzonymi w bibliotece w celu zidentyfikowania dodatkowych tuszy, które nie były formalnie zgłoszone przez producentów.

W takich przypadkach datowanie środków kryjących odbywa się poprzez dopasowanie np. kwestionowanego tuszu długopisowego do standardu o znanej dacie. Założeniem metody „statycznej” jest to, że przed wprowadzeniem na rynek danego składu środka kryjącego, środek o ta-

¹⁰ H. Howorka, *Raz jeszcze określenie wieku dokumentów*, [w:] *Problematyka do-wodu z ekspertyzy dokumentów*, red. Z. Kegel, t. I, Wrocław 2002, s. 683.

¹¹ Por. R.L. Brunelle, R.W. Reed, *Forensic examination of ink and paper*, Springfield-Illinois 1984, s. 125. Również w laboratorium Katedry Kryminalistyki WPAiE Uniwersytetu Wrocławskiego jest prowadzona „biblioteka środków kryjących”, której zbiory wykorzystywane są dla potrzeb badawczych.

¹² R.L. Brunelle, R.W. Reed, *Forensic examination...*, s. 125 i nast.

kiej samej kompozycji nie istniał. Na przykład, atrament bądź tusz długopisowy po raz pierwszy wprowadzony na rynek w roku 2006, pojawiający się na dokumencie w roku 1997 będzie dowodził, że wpis został datowany wstecz¹³.

Wśród metod kryminalistycznych pozwalających na mniej lub bardziej precyzyjne określenie wieku testamentu na uwagę zasługuje metoda chromatografii gazowej, dzięki której możemy określić względny wiek dokumentów sporządzonych piśmem ręcznym, mierząc stopniowe zanikanie rozpuszczalników, które wraz ze starzeniem się zapisu wyparują z podłoża¹⁴.

Metoda ta jest stosowana, gdy tusz zawiera przynajmniej dwa „mierzalne” rozpuszczalniki. Jej korzyścią może być możliwość pominięcia efektu różnego podłoża. Oznaczenie wieku odbywa się poprzez porównanie względnych zależności kwestionowanego zapisu z zapisami o znanych datach powstania. Jeżeli dwa zapisy sporządzone tuszem o tym samym składzie na tym samym papierze mają różne stosunki współczynników, wówczas jeden z nich może być określony jako świeższy od drugiego¹⁵.

Kolejne dwie metody, dla których założeniem jest zależność stopnia ekstrakowalności od wieku zapisu długopisowego, to technika tempa ekstrakcji oraz technika procentowej ekstrakcji, które polegają na ekstrakowaniu próbki zapisu za pomocą słabego rozpuszczalnika, zaś stężenie wyekstrahowanego barwnika mierzone jest w pewnych odstępach czasowych. Ponieważ pewne barwniki rozkładają się lub zanikają z czasem szybciej niż inne barwniki, można stwierdzić, że stosunek barwników zmienia się z wiekiem. W tym przypadku zmiana wieku widoczna jest co najmniej przez okres pięciu lat¹⁶.

Ostatnią z katalogu zaprezentowanych metod ustalania wieku dokumentów, bodaj najczęściej wykorzystywaną w praktyce eksperckiej ze względu na fakt pominięcia dostarczenia do badań „klasycznego materiału

¹³ Por. R.L. Brunelle, R.W. Reed, *Forensic examination...*, s. 124-137.

¹⁴ L.F. Steward, *Ballpoint Ink Age Determination by Volatile Component Comparison – A Preliminary Study*, Journal of Forensic Sciences, JFSCA 1985, vol. 30, nr 2, s. 405-411.

¹⁵ Tamże, s. 405-411.

¹⁶ G. Ruśk, R. Cieśla, *Porównywanie metod wizyjnej i chemicznej w badaniach tuszów długopisowych*, Problemy Kryminalistyki 1998, nr 222, s. 22-27.

porównawczego”, o którym wyżej była mowa, jest metoda tzw. przyspieszonego starzenia. Jest ona wydolna również przy badaniu dokumentów testamentowych, dzięki czemu można stwierdzić, czy dany środek kryjący naniesiono na podłoże przed 14-18 miesiącami, czy po tym okresie (np. czy testament powstał do ok. 1,5 roku wstecz, czy też później).

Powyżej zaprezentowany został przegląd wybranych metod wykorzystywanych w ramach badań wieku dokumentów, które z większym bądź mniejszym powodzeniem są stosowane przy ekspertyzach w Polsce i na świecie. Należy podkreślić, że ze względu na przedmiot badań analizy tego typu wciąż należą do jednych z najtrudniejszych w kryminalistyce. Ponadto obserwowana praktyka wykazuje, iż nieznajomość przez decydentów procesowych podstawowych zagadnień z zakresu kryminalistycznych badań wieku testamentów, a co za tym idzie możliwości, jakie daje nam kryminalistyka w tym obszarze, prowadzi do szeregu nieporozumień czy niejasności. Niestety kwestie te ujawniają się dopiero na poziomie formalnego postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłego (dotyczy to zwłaszcza przedmiotu ekspertyzy wyrażonego w pytaniach do biegłego) bądź też na poziomie ocennym tego środka dowodowego.